

Ks. prof. dr hab. Mirosław S. Wróbel, SBP nr 92

EWANGELIA WEDŁUG ŚW. JANA W ŚWIETLE TARGUMU NEOFITI 1 DO KSIĘGI RODZAJU

Jakie znaczenie mają teksty targumiczne dla lepszego zrozumienia orędzia Ewangelii według św. Jana? Czy istnieje związek pomiędzy targumicznymi terminami „memra” (ממרא), „ikar” (איקר), „szekina” (שכינה) a greckimi określeniami występującymi w Prologu i narracji Ewangelii Janowej: „logos” (λόγος), „doksa” (δόξα), „skenoos” (σκηνώω)? Jak rozumieli te terminy pierwsi wyznawcy Jezusa z Nazaretu? Czy tradycje zawarte w targumicznych czytaniach synagogałnych mogły mieć wpływ na myśl autora czwartej Ewangelii? Na pytania te będziemy poszukiwać odpowiedzi w niniejszym artykule zwracając szczególną uwagę na relację terminologiczną i konceptualną pomiędzy Targumem Neofiti 1 do Księgi Rodzaju a Ewangelią według św. Jana¹. W niniejszym artykule zostaną

¹ Problematyka wpływu tradycji targumicznych na Ewangelię Janową było przedmiotem wcześniejszych studiów: R.D. Middleton, „Logos and Shekinah in the Fourth Gospel”, *Jewish Quarterly Review* 29 (1938-39) s. 101-133; M.É. Boismard, „Les citations targumiques dans le quatrième évangile”, *Revue Biblique* 66 (1959) s. 374-378; M. McNamara, „Logos of the Fourth Gospel and Memra of the Palestinian Targum (Ex 12:42)”, *Expository Times* 79 (1968) s. 115-117; J.H. Neyrey, „Jacob Traditions and the Interpretation of John 4:10-26”, *Catholic Biblical Quarterly* 41 (1979) s. 419-437; J.H. Neyrey, „The Jacob allusions in John 1:51”, *Catholic Biblical Quarterly* 44 (1982) s. 586-605; G. Reim, „Targum und Johannesevangelium”, *Biblische Zeitschrift* 27 (1983) s. 1-13; B.D. Chilton, „Typologies of Memra and the Fourth Gospel”, *Textual and Contextual Studies in the Pentateuchal Targums*, t. 1. *Targum Studies*, red. P.V.M. Fleisher, Atlanta 1992; D. Boyarin, „The Gospel of the Memra: Jewish Binitarianism and the Prologue to John”, *Harvard Theological Review* 94 (2001) s. 243-284; J. Ronning, *The Jewish Targums and John's Logos Theology*, Peabody 2010; M. McNamara,

przedstawione dwa zagadnienia: (1) Cechy tradycji targumicznej na podstawie Targumu Neofiti 1; (2) Zbieżności terminologiczne i konceptualne.

1. Cechy tradycji targumicznej na podstawie Targumu Neofiti 1

Termin „targum” oznacza „tłumaczenie” i jest on najczęściej odnoszony do aramejskich tłumaczeń Biblii Hebrajskiej, które były czytane w szabat i święta w synagogach dla lepszego zrozumienia Słowa Bożego przez uczestników liturgii posługujących się na co dzień językiem aramejskim. Choć język hebrajski został uznany w kulcie świątynnym i synagogałnym za język święty, to jednak brak jego pełnego zrozumienia zrodził potrzebę stworzenia przekładu aramejskiego, która najpierw funkcjonował w formie ustnej, a następnie został spisany. Powstała w ten sposób Biblia Aramejska nie była zwykłym literalnym przekładem tekstu hebrajskiego, ale swoistym komentarzem objaśniającym i interpretującym treść ksiąg świętych. Wyjaśniający przekład aramejski stał się swoistą *Volksbibel* – Biblią dla ludu – dzięki której uczestnicy zgromadzeń synagogałnych mieli przystęp do Słowa Bożego. W Palestynie I wieku aramejska wersja była bardziej żywa i rozpowszechniona w świadomości ludu niż oficjalna wersja Tory i Haftary w języku hebrajskim. Spisany targum nie miał na celu zastąpienia oryginału hebrajskiego, lecz stanowił popularną formę rozumienia ksiąg świętych. Jego celem było jak najlepsze przybliżenie i objaśnienie treści zawartych na kartach Biblii Hebrajskiej. W kulcie synagogałnym szczególną uwagę zwracano na lekturę Tory, która uważana jest za serce wszystkich ksiąg świętych. Na podstawie dostępnych manuskryptów uczeni wyodrębniają Palestyńskie Targumy Pięcioksięgu nazywane przez tradycję żydowską „Targumem Palestyńskim”, „Targumem Erec Israel”, „Targumem Jeruzalmi”. W jego skład wchodzi różne wersje targumiczne zawarte w cytatach pism rabinicznych, w siedmiu rękopisach z genizy kairskiej, w haggadycznych urywkach Targumu Onkelosa, w Targumie Pseudo-Jonatana i w Targumie Neofiti 1.

Tekst Targumu Neofiti 1 (TgN) został odkryty przez profesorów A. Díeza Macha i J. Millasa Vallicrosa w Bibliotece Watykańskiej w 1949 r. Jego krytyczne

„‘To Prepare a Resting-Place for You’: A Targumic Expression and John 14,2-3”, *Targum and New Testament*, Tübingen 2011, s. 444-449.

wydanie zostało dokonane w latach 1968-1978². Kodeks ten został sporządzony w Rzymie na początku XVI w. i zawiera on pełne tłumaczenie Pięcioksięgu na język aramejski w dialekcie palestyńskim³. Na podstawie analiz paleograficznych i filologicznych jest on datowany na okres od I do IV w⁴. W tekście występuje wiele starożytnych tradycji, które mogą sięgać nawet ery przedchrześcijańskiej. Tekst tego Targumu podzielony jest na sekcje liturgiczne, które odpowiadają *sedarim* trzyletniego cyklu czytań w Palestynie. W tekście całego Targumu ok. 80 razy występuje hebrajska formuła „O mój ludu, moi synowie/domu Izraela”, która bezpośrednio poprzedza aramejskie tłumaczenie. Może ona wskazywać na liturgiczne użycie tego tekstu w synagodze.

Analizując parafrazy i dodatki targumiczne w TgN można wskazać na kilka motywów ich tworzenia: a) lepsza identyfikacja osób i miejsc; b) eliminowanie antropomorfizmów w przedstawianiu Boga; c) lepsza prezentacja argumentów polemicznych; d) niwelowanie sprzeczności między tekstami Biblii; e) ukazywanie pozytywnych cech postaci biblijnych, zwłaszcza patriarchów⁵.

Ponad 300 razy w TgN zostaje użyte wyrażenie „Słowo (Memra) Pana” (מִמְרָא (מִמְרָא)). „Memra” (מִמְרָא) to stwarzające, objawiające i zbawiające Słowo Boga. Ma ono atrybuty osobowe. W terminie „Memra” targumiści rozwijają teologię Bożej obecności, łącząc aspekty dwóch czasowników: „mówić” i „być”. W ten sposób „Memra” wyraża odwieczną obecność Boga i Jego szczególną relację

² A. Díez Macho, *Neophyti I. Targum Palestinense. MS de la Biblioteca Vaticana*, t. 1-5, Madrid-Barcelona 1968-1978. W Polsce zainicjowano serię wydania Targumu Neofiti 1 w 2014 r.: M.S. Wróbel, *Targum Neofiti 1. Księga Rodzaju. Tekst aramejski – przekład – aparat krytyczny – przypisy*, t. 1, Lublin 2014.

³ Na temat historii i tekstu Targumu Neofiti 1 zob. M.S. Wróbel, *Targum Neofiti 1. Księga Rodzaju*, s. XL-XLVI.

⁴ J.A. Foster, *The Language and Text of Codex Neofiti 1 in the Light of Other Palestinian Aramaic Sources*, Boston 1969; B. Barry Levy, *The Language of Neofiti 1: A Descriptive and Comparative Grammar of the Palestinian Targum*, New York 1974; E.M. Borobio, *Estudios lingüísticos sobre el arameo del MS. Neofiti 1*, Madrid 1975; J. Lund, *A Descriptive Syntax of the Non-translational Passages According to Codex Neofiti 1*, Jerusalem 1981; D.M. Golomb, *A Grammar of Targum Neofiti 1*, Chico 1985; A. Rosenthal, „The Dialects of Jewish Palestinian Aramaic and the Palestinian Targum of the Pentateuch”, *Sefarad* 46 (1986) s. 441-448; B. Barry Levy, *Targum Neophyti 1. A Textual Study, t. 1: Introduction, Genesis, Exodus*, Lanham – New York – London 1986; M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Ramat Gan 1990.

⁵ M. Rosik – I. Rapport, *Wprowadzenie do literatury i egzegezy żydowskiej okresu biblijnego i rabinicznego*, Wrocław 2009, s. 147.

do stworzenia i do historii⁶. Wielokrotnie w TgN na obecność Boga stosuje się wyrażenie „Szekina Pana” (שכינה דיי) ⁷. Ponad 100 razy występuje wyrażenie „Chwała Szekiny Pana” (איקר שכינה דיי). Jest to rozbudowane tłumaczenie targumiczne podkreślające chwalebłą obecność Boga.

W TgN do Rdz występują odniesienia mesjańskie⁸. Mesjasz (משיחא) w tych tekstach, podobnie jak w innych targumach jest określany terminem „Król” (מלכא) i ma się pojawić na końcu czasów, aby przynieść pokój i sprawiedliwość. W TgN Rdz 3,15 w kontekście Protoewangelii mowa jest o Dniu Króla Mesjasza: „Wprowadzę nieprzyjaźń pomiędzy ciebie i kobietę oraz pomiędzy twoich synów i jej synów. I stanie się, gdy jej synowie będą przestrzegać Prawa i przykazań, wówczas zwrócą się przeciw tobie, ugodzą cię w głowę i zabiją cię. Lecz jeśli porzucą przykazania Prawa, ty zwrócisz się przeciw niemu i ugodzisz go w piętę, i zranisz go. Jednak dla jej synów będzie ocalenie, ale dla ciebie, wężu, nie będzie ocalenia, gdyż oni doświadczą pokoju na końcu, w dniu Króla Mesjasza (ביומא דמלכא משיחא).

Osoba i dzieło Mesjasza zostają przywołane w błogosławieństwie Jakuba skierowanym do Judy w TgN Rdz 49,10-12: „Nie ustaną [powstawać] królowie spośród tych z domu Judy ani pisarze uczący Prawa od synów jego synów, aż do czasu przyjścia Króla Mesjasza (מלכא משיחא), do którego należy panowanie i któremu będą podlegać wszystkie królestwa. Jak piękny jest Król Mesjasz (מלכא משיחא), który powstanie spośród tych z domu Judy. On przepasa swoje biodra i wyjdzie do walki przeciw tym, którzy go nienawidzą. Zabije on królów wraz z książętami. Uczyni czerwonymi pagórki od krwi zabitych i uczyni białymi doliny od tłuszczu ich wojowników. Jego szaty są zanurzone we krwi i jest On podobny do tłoczni wina. Jak piękne są oczy Króla Mesjasza (דמלכא משיחא) bardziej niż czyste wino, aby nimi nie dostrzegać nagości i przelewu krwi niewinnych. Jego zęby są bielsze niż mleko, aby nimi nie jeść [rzeczy] ukradzionych i pełnych przemocy. Pagórki staną się czerwone od jego wina i kadzi winnych, a wzgórza staną się białe od obfitości zboża i stad owiec”.

W TgN podkreśla się znaczenie Tory. Według ujęcia TgN Rdz 3,24 Tora została stworzona przez Boga dwa tysiące lat przed założeniem świata. Tora jest

⁶ Muñoz León, D., *Dios-Palabra, Memra en los Targumim del Pentateuco*, Granada 1974; C.T.R. Hayward, *Divine Name and Presence the Memra*, Totowa 1981, s. 15-20.

⁷ Zob. np. TgN Rdz 3,24; 17,22; 18,3; 22,14; 28,16; 35,13; 49,27.

⁸ S.H. Levey, *The Messiah: An Aramaic Interpretation. The Messianic Exegesis of the Targum*, Cincinnati – New York 1974; M. Pérez-Fernández, *Tradiciones Mesianicas en el Targum Palestinense*, Valencia – Jerusalem 1981.

utożsamiana z Drzewem Życia w Ogrodzie Eden. Każdy, kto przestrzega jej przepisów, będzie trwał – podobnie jak Drzewo Życia – w świecie, który nadejdzie. Przeznaczeniem tych, którzy nie przestrzegają przepisów zawartych w Torze, jest Gehenna (TgN Rdz 3,24): „I wydaliwszy Adama, [Bóg] uczynił Chwałę Obecności (יְקָר שְׁכִינְתִּיהָ), która zamieszkała od początku, od wschodu ogrodu Eden, pomiędzy dwoma cherubami. Dwa tysiące lat wcześniej, zanim stworzył On świat, stworzył Torę. On przygotował ogród Eden dla sprawiedliwych, a Gehennę dla złoczyńców. On przygotował ogród Eden dla sprawiedliwych, aby mogli jeść owoce drzewa i cieszyć się nimi, ponieważ strzegli nakazów Tory w świecie i wypełniali przykazania. Dla złoczyńców przygotował On Gehennę, którą można porównać do ostrego, obosiecznego miecza. Przygotował on tam strzały ognia i palące węgle dla złoczyńców, aby doświadczyć ich w świecie, który ma nadejść, ponieważ nie przestrzegali oni nakazów Tory w tym świecie. Tora bowiem jest Drzewem Życia dla każdego, kto je uprawia i strzeże przykazań. On będzie żył i trwał jak Drzewo Życia w świecie, który nadejdzie. Tora jest dobre dla wszystkich, którzy pracują nad nim w tym świecie, podobnie jak owoc Drzewa Życia”.

W podobnym kontekście jest komentowana w TgN Rdz 27,40 relacja pomiędzy Jakubem a Ezawem: „Z miecza żyć będziesz i przed twoim bratem będziesz służył, i jemu będziesz poddany. I kiedy synowie Jakuba będą studiować Torę i będą przestrzegać przykazań, umieszczą oni swoje ciężkie jarzmo na twojej szyi. Ale jeśli synowie Jakuba porzucą przykazania i powstrzymają się od studiowania Tory, ty będziesz nad nimi panował i zrzucisz jarzmo twego poddaństwa ze swojej szyi”.

Analizując Targum Neofiti 1 do Rdz można zapytać, czy terminy i idee zawarte w tradycji targumicznej czynią lekturę Ewangelii według św. Jana głębszą i bardziej zrozumiałą?

2. Zbieżności terminologiczne i konceptualne Targumu Neofiti 1 do Rdz i Ewangelii według św. Jana

Wielokrotnie w TgN Rdz występuje termin Memra (מֵמְרָא) – Słowo, który pochodzi od rdzenia מֵמַר. Targumiści łączą ten termin z Bogiem. Porównując tekst masorecki z tłumaczeniem targumicznym możemy zauważyć, że aramejskie wyrażenie „Memra Pana” odnosi się do Boga występującego w tekście hebrajskim.

TM Rdz 1,3

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אֹר וַיְהִי-אֹר :

TgN Rdz 1,3 : וַאֲמַר מִמְרָא דִּי יְהוּי נְהוּר וְהוּת נְהוּר כְּנִזְיַרְתָּ מִמְרִיָּה :

Wśród badaczy istnieje polaryzacja stanowisk odnośnie identyfikacji „Memra”. Część z nich uważa „Memra” za hipostazę, pośrednika pomiędzy Bogiem a ludzkością. Inni odrzucają to ujęcie postrzegając „Memra” jako metonimię – nazywanie czegoś lub kogoś przez atrybut z nim związany⁹. Według nich termin ten stanowi jeszcze inny sposób mówienia „Bóg” czy „Pan”. Wydaje się, że wcześniejsza dyskusja skoncentrowana na identyfikacji Memra zapoznawała z jednej strony bogatą typologię tego pojęcia w poszczególnych księgach targumicznych, z drugiej zaś pogłębioną egzegezę terminu „logos” w czwartej Ewangelii. We współczesnych badaniach wyróżnia się w TgN do Księgi Rodzaju następujące odniesienia Memra: 1. mówienie; 2. stwarzanie; 3. zaangażowanie w kulcie; 4. zaangażowanie w przymierzu; 5. wpływanie na ludzi i wydarzenia¹⁰.

W TgN Rdz wyrażenie „Memra Pana” (מִמְרָא דִּי יְהוּי) występuje zwłaszcza wtedy, kiedy mowa jest o stwórczej i zbawczej akcji Boga. Przez zastosowanie tego tytułu tłumaczowi zależy na tym, aby z jednej strony przedstawić Boga w transcendencji wobec stworzenia, z drugiej zaś w immanencji wobec stworzenia poprzez Jego Słowo mające moc sprawczą. W wyrażeniu „Memra Pana” – choć Memra (Słowo) jest Bogiem, to jednak w pewnym stopniu pozostaje zarówno w separacji, jak i w relacji do Boga. Można tu widzieć paralełę pomiędzy bardzo eksponowaną w czwartej Ewangelii relacją pomiędzy Ojcem i Synem, którzy są odrębnymi osobami, a jednocześnie Jezus charakteryzując tę relację stwierdza: „Ja i Ojciec jedno jesteśmy” (J 10,30)¹¹. Wnikając w Ewangelię Janową można dostrzec pewną matrycę prezentacji „słowa” (logosu), w której „słowo Ojca” i „słowo Syna” pozostają w ścisłej relacji.

⁹ M. McNamara, *Targum and Testament: Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible: A Light on the New Testament*, Grand Rapids 1972, s. 99.

¹⁰ Zob. B. Chilton, „Typologies of memra and the fourth Gospel”, *Targum Studies, vol. 1, Textual and Contextual Studies in the Pentateuchal Targums*, red. P. Flesher, Atlanta 1992, s. 91.

¹¹ T.E. Pollard, „The Exegesis of John 10:30 in the Early Trinitarian Controversies”, *New Testament Studies* 3 (1956/57) s. 334-349; G. Morujao, „A unidade de Jesus com o pai em Jo 10,30”, *Estudios Biblicos* 47 (1989) s. 47-64; T. Söding, „Ich und Vater sind eins” (Joh 10,30): Die johanneische Christologie vor dem Anspruch des Hauptgebotes (Dtn 6,4f)”, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 93 (2002) s. 177-199; M.S. Wróbel, „Ja i Ojciec jedno jesteśmy’ (J 10,30). Chrystologia Ewangelii św. Jana wobec żydowskiego monoteizmu”, *Jezus jako Syn Boży w Nowym Testamencie i we wczesnej literaturze chrześcijańskiej, Analecta Biblica Lublinensia* 1, red. H. Drawnel, Lublin 2007, s. 53-62.

W J 5,24 mowa jest, że ci, którzy słuchają słowa Jezusa i wierzą w Tego, który Go posłał mają życie wieczne: „Zaprawdę, zaprawdę, powiadam wam: Kto słucha słowa mego (τὸν λόγον μου) i wierzy w Tego, który Mnie posłał, ma życie wieczne i nie idzie na sąd, lecz ze śmierci przeszedł do życia”. W tekście tym słuchanie słowa Jezusa jest równoważne z wiarą w Boga. Do tego tekstu odniesiony jest dalszy ciąg mowy Jezusa skierowanej do żydowskich oponentów, w której mówi o „słowie Ojca”: J 5,37-38 – „Ojciec, który Mnie posłał, On dał o Mnie świadectwo. Nigdy nie słyszeliście ani Jego głosu, ani nie widzieliście Jego oblicza; nie macie także słowa Jego (τὸν λόγον αὐτοῦ), trwającego w was, bo wyście nie uwierzyli w Tego, którego On posłał”. Tekst ten wyraźnie stwierdza o słowie Ojca, które nie może trwać w rozmówcach Jezusa z powodu braku wiary w Syna. Porównując oba teksty można stwierdzić ścisłą relację pomiędzy „słowem Syna” i „słowem Ojca”. Relacja ta jest tak mocna, że brak wiary w „słowo Syna” skutkuje odrzuceniem „słowa Ojca” i vice versa. W kontekście ścisłej więzi pomiędzy „słowem Syna” i „słowem Ojca” bardziej zrozumiałe stają się zalecenia o trwaniu uczniów Jezusa w Jego słowie warunkujące bycie uczniem Jezusa oraz życie wieczne: J 8,31 „Wtedy powiedział Jezus do Żydów, którzy Mu uwierzyli: «Jeżeli będziesz trwać w słowie moim (ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ), będziecie prawdziwie moimi uczniami”; J 8,51-52 „Zaprawdę, zaprawdę, powiadam wam: Jeśli kto zachowa moje słowo (τὸν λόγον τὸν ἐμόν) nie zazna śmierci na wieki”; J 8,55 „Ale wy Go nie znacie. Ja Go jednak znam. Gdybym powiedział, że Go nie znam, byłbym podobnie jak wy - kłamcą. Ale Ja Go znam i słowo Jego (τὸν λόγον αὐτοῦ) zachowuję”.

W Targumie Neofiti 1 termin Memra Pana występuje aż 17 razy jako podmiot akcji stwórczej w opisie stworzenia świata i człowieka. Wyrażenie „I tak się stało” powtarzające się jak refren w opisie stworzenia (Rdz 1,7.9.11.15.24.30) jest rozwinięte w tłumaczeniu TgN „I tak stało się według Jego Słowa”: Rdz 1,7.9.11.15.24.30 „I tak się stało” (וַיְהִי־כֵן); TgN 1,7.9.11.15.24.30 „I tak stało się według Jego Słowa” (הוֹדְהוּ כֵן כְּמִימְרֵיהּ).

Na związek tradycji targumicznej z Prologiem Janowym wskazuje midrasz o Czterech Nocach zawarty w TgN do Księgi Wyjścia 12,42. Cała historia zbawienia zostaje w tym tekście streszczona jako Cztery Noce paschalne. Pierwsza z Nocy dotyczy aktu stworzenia, druga Noc – obietnicy danej Abrahamowi, trzecia Noc – to noc wyjścia z Ziemi Egipskiej – Exodus a czwarta Noc – to oczekiwanie na Mesjasza, który przyjdzie aby zbawić świat i zwyciężyć zło. W TgN Wj 12,42 Pierwsz Noc jest w następujący sposób: „Pierwsza Noc: kiedy Pan objawił się ponad światem, aby go stworzyć. Świat był bezkształtny i pusty,

a ciemność rozpościerała się nad powierzchnią otchłani. I Słowo (Memra) Pana było Światłością i świeciło. A On nazwał to Pierwszą Nocą”.

Tekst ten można porównać z Prologiem Janowym: J 1,4-9 – „W Nim [w Słowie] było życie, a życie było światłością ludzi, a światłość w ciemności świeci i ciemność jej nie ogarnęła. Pojawił się człowiek posłany przez Boga - Jan mu było na imię. Przyszedł on na świadectwo, aby zaświadczyć o światłości, by wszyscy uwierzyli przez niego. Nie był on światłością, lecz posłanym, aby zaświadczyć o światłości. Była światłość prawdziwa, która oświeca każdego człowieka, gdy na świat przychodzi”. W J 8,12 i 9,5 Jezus określa siebie jako „Światłość świata”. W 1 J 2,8 mowa jest o prawdziwej światłości: „A jednak piszę wam o nowym przykazaniu, które prawdziwe jest w Nim i w nas, ponieważ ciemności ustępują, a świeci już prawdziwa światłość”.

Poza opisem stworzenia świata i człowieka tekst targumiczny podkreśla stwórczą rolę Słowa (Memra) w relacji do Boga Najwyższego w błogosławieństwie Melchizedeka wypowiedzianym do Abrama (TgN Rdz 14,19):

TM Rdz 14,19 „[Melchizedek] błogosławił Abrama, mówiąc: ‘Niech będzie błogosławiony Abram przez Boga Najwyższego, Stwórcę nieba i ziemi!’”.

TgN Rdz 14,19 „On [Melchizedek] błogosławił jego [Abrama], mówiąc: ‘Niech będzie błogosławiony Abram przed Najwyższym Bogiem, który przez swoje Słowo (דבמימריה) stworzył niebiosa i ziemię!’”.

Relacja Boga do Słowa widoczna jest w tekście mówiącym o zawarciu przymierza pomiędzy Bogiem a Abrahamem (Rdz 17,7-8):

TM Rdz 17,7-8 „Przymierze moje, które zawieram pomiędzy Mną a tobą oraz twoim potomstwem, będzie trwało z pokolenia w pokolenie jako przymierze wieczne, abym był Bogiem twoim, a potem twego potomstwa. I oddaję tobie i twym przyszłym potomkom kraj, w którym przebywasz, cały kraj Kanaan, jako własność na wieki, i będę ich Bogiem”.

TgN Rdz 17,7-8 „I ustanowię moje przymierze pomiędzy Mną a tobą oraz twoimi synami po tobie poprzez pokolenia, jako wieczne przymierze, abym był w moim Słowie Bogiem dla ciebie i dla twoich synów po tobie. I dam tobie i twym synom po tobie kraj, w którym przebywasz, cały kraj Kanaan, jako własność na wieki. I będę dla nich w moim Słowie zbawiającym Bogiem”¹².

Wyrażenie „Słowo Pana” w niektórych tekstach targumicznych, gdzie mowa jest o wierze zostaje rozwinięte w wyrażenie „uwierzyć w imię Słowa Pana”.

¹² Zob. podobne wyrażenia w TgN Wj 6,7; 29,45; TgN Kpł 22,33; 25,38; 26,12.45; TgN Pwt 26,17.

Rdz 15,6 [Abram] uwierzył w Pana (וְהֵאֱמַן בְּיְהוָה).

TgN Rdz 15,6 Abram uwierzył w imię Słowa Pana (אֲבְרָם בְּשֵׁם מִמְרָא דִּיִּי) (וְהֵיִמֵן)¹³.

Wyrażenie to jest znaczące w kontekście czwartej Ewangelii, gdzie wiara w Jezusa – Logos oraz w Jego imię stanowi kluczową koncepcję teologiczną. Np. W J 2,23 i J 3,18 mowa jest o wierze lub niewierze ludzi w Jego imię: J 2,23 „Kiedy zaś przebywał w Jerozolimie w czasie Paschy, w dniu świątecznym, wielu uwierzyło w imię Jego, widząc znaki, które czynił”; J 3,18 „Kto wierzy w Niego, nie podlega potępieniu; a kto nie wierzy, już został potępiony, bo nie uwierzył w imię Jednorodzonego Syna Bożego”.

Ścisły związek pomiędzy tradycją targumiczną a czwartą Ewangelią widoczny jest szczególnie przy porównaniu J 12,37 z TN Lb 14,11:

J 12,37: „Chociaż jednak uczynił On przed nimi tak wiele znaków, nie uwierzyli w Niego”.

TgN Lb 14,11: „Jak długo nie będą oni wierzyć w imię mego Słowa (Memra) pomimo wszystkich znaków moich cudów, które uczyniłem wśród nich”.

W tekstach targumicznych termin Memra – Słowo (מִמְרָא) często występuje w relacji do Chwały (אִיקָר) oraz Obecności Pana (שְׂכִינָה דִּיִּי). W Prologu Ewangelii Janowej w J 1,14 można zauważyć związek pomiędzy tymi terminami:

Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν
καὶ ἔθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ
δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός
πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας

W tekście greckim brzmienie terminu σκηνώω (rozbić namiot) jest bardzo bliskie hebrajskiemu czasownikowi „szehen” (שָׁחַן) używanemu na określenie zamieszkania Boga pośród swego ludu oraz aramejskiemu rzeczownikowi „miskan” (מִשְׁכָּן) oznaczającemu „namiot”. Terminy te mogą być odniesione do aramejskiego słowa „Szekina” (שְׂכִינָה), które oznacza manifestację obecności Boga. W tekstach targumicznych termin „Szekina” często występuje w odniesieniu do „Chwały” i do „Memra”. W opisie stworzenia podmiotem akcji jest „Memra Adonai”, która działa na przemian z „Chwałą Adonai”: Np. Rdz 1,16-17:

„¹⁶I Słowo Pana (מִמְרָא דִּיִּי) stworzyło dwa duże światła: większe światło, aby rządziło w dzień, i mniejsze światło, aby rządziło w nocy, oraz układ gwiazd”.

¹³ Zob. też TgN Rdz 4,26; 8,20; 12,7-8; 13,4.18; 16,13; 21,33; 22,14.16; 24,3; 26,25; 35,1.

„¹⁷ I Chwała Pana (איִקֶר דִּיִּי) umieściła je na sklepieniu nieba, aby świeciły nad ziemią”¹⁴.

W TgN Rdz 17,1 mowa jest, że „Słowo Pana” (מִמְרָה דִּיִּי) objawiło się Abramowi i przemawiało do niego. Po zakończeniu tej mowy tekst targumiczny wzmiankuje, że „Chwała Obecności Pana” (איִקֶר שְׂכִינְתִּיהָ דִּיִּי) wzniosła się ponad Abrahama.

TgN Rdz 17,1 „A gdy Abram miał dziewięćdziesiąt dziewięć lat, ukazało mu się Słowo Pana (מִמְרָה דִּיִּי) i rzekło do niego: „Ja jestem Bogiem Niebios. Służ przede Mną w prawdzie i bądź doskonały w dobrych dziełach...”.

TgN Rdz 17,22 „Wypowiedziawszy te słowa, Chwała Obecności Pana (איִקֶר שְׂכִינְתִּיהָ דִּיִּי) wzniosła się ponad Abrahama”.

W TgN Rdz 18,1 mowa jest, że „Słowo Pana (מִמְרָה דִּיִּי) objawiło się Abrahamowi”. W bliskim kontekście w TgN Rdz 18,3 Abraham przemawia do Boga: „O Panie, jeśli jest dla mnie łaska i życzliwość w Twoich oczach, nie pozwól, aby Chwała Twojej Obecności (איִקֶר שְׂכִינְתִּיהָ דִּיִּי) wzniosła się ponad Twego sługę.

W TgNmg Rdz 22,1 mowa jest, że Słowo Pana (מִמְרָה דִּיִּי) wystawiło Abrahama na próbę. W dalszym kontekście (TgN Rdz 22,14) zostaje przez tradycję targumiczną podkreślone, że na Górze Moria została Abrahamowi objawione Chwała Obecności Pana (איִקֶר שְׂכִינְתִּיהָ דִּיִּי).

W cyklu Jakuba występuje opis jego snu w Betel, podczas którego Słowo Pana (מִמְרָה דִּיִּי) pragnęło przemówić do niego (TgN Rdz 28,10). Po przebudzeniu ze snu, w którym Pan skierował do Jakuba swoje Słowo zauważył on, że prawdziwie Chwała Obecności Pana (איִקֶר שְׂכִינְתִּיהָ דִּיִּי) mieszka w tym miejscu (TgN Rdz 28,16).

W cyklu Jakuba w ujęciu targumicznym można dostrzec związek tekstualny z opisem spotkania Jezusa z kobietą z Samarii zawartym w czwartej Ewangelii. W TgN Rdz 28,10 znajdujemy dłuższy komentarz opisujący pięć cudów, które „wydarzyło się naszemu ojcu Jakubowi w czasie, gdy wyszedł z Beer-Szeby do Charanu”. Piąty z cudów zostaje opisany w następujący sposób:

TgN Rdz 28,10 „... I piąty cud: kiedy nasz ojciec Jakub wzniosł kamień z górnego otworu studni, wówczas studnia wylała i woda wzniosła się aż do górnego otworu studni. Tak wylewała się przez dwadzieścia lat – przez wszystkie dni jego zamieszkania w Charanie”.

¹⁴ Zob. też TgN Rdz 1,28.29; 2,3.

Tradycja ta mogła być znana Janowi, który pod koniec I wieku w opisie dialogu Jezusa z Samarytanką przy studni Jakubowej uczynił aluzję do targumicznego zapisu. Na zapytanie Samarytanki: „Czy Ty jesteś większy od ojca naszego Jakuba, który dał nam tę studnię, z której pił i on sam, i jego synowie i jego bydło?”- Jezus odpowiada: „Każdy, kto pije tę wodę, znów będzie pragnął. Kto zaś będzie pił wodę, którą Ja mu dam, nie będzie pragnął na wieki, lecz woda, którą Ja mu dam, stanie się w nim źródłem wody wytryskającej ku życiu wiecznemu” (J 4,12-14)

Z porównania tekstów widać, że za czasów Jakuba woda wypływała tylko dwadzieścia lat. Jezus wykorzystuje ten motyw, aby przedstawić swoją naukę o wodzie życia wiecznego, którą pragnie obdarować ludzkość.

Analizując tekst J 1,51 w którym Jezus przemawia do Natanaela na temat otwartych niebios i aniołów Bożych wstępujących i zstępujących nad Syna Człowieczego można porównać go ze snem Jakuba z Rdz 28,12:

Rdz 28,12 We śnie ujrzał [Jakub] drabinę opartą na ziemi, sięgającą swym wierzchołkiem nieba, a oto aniołowie Boży wstępujący i zstępujący na niego (na to).

וַהֲנִיחַ מִלְאָכְי אֱלֹהִים עָלָיִם וַיֵּרְדוּ יָמָּ:

TN Rdz 28,12 Miał tam sen, oto drabina była oparta na ziemi, a jej wierzchołek sięgał wysokości niebios. A oto aniołowie, którzy towarzyszyli mu z domu jego ojca, wznosiły się, aby ogłosić aniołom na górze, mówiąc: „Chodźcie i zobaczcie człowieka sprawiedliwego, którego oblicze jest wyrte na tronie Chwały, który pragniecie zobaczyć”. A oto aniołowie sprzed Pana wstępowały i zstępowały, aby go obserwować.

Tekst masorecki używając przyimka „ב” z sufiksem dla 3 osoby l. poj. r. m. może odnosić się bądź do drabiny, bądź do Jakuba. Z tekstu hebrajskiego nie możemy więc jednoznacznie określić czy aniołowie wchodzą i schodzą na Jakuba, czy też na drabinę.

Tłumacze LXX rozstrzygnęli ten dylemat wskazując jednoznacznie na drabinę:

LXX Rdz 28,12

καὶ ἐνυπνιάσθη καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηρικμένη ἐν τῇ γῆ ἧς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ’ αὐτῆς

W Ewangelii Janowej aniołowie wchodzą i schodzą nie na drabinę, lecz na Syna Człowieczego.

J 1,51 Potem powiedział [Jezus] do niego [do Natanaela]: ‘Zaprawdę, zaprawdę, powiadam wam: Ujrzyście niebiosa otwarte i aniołów Bożych wstępujących i zstępujących na Syna Człowieczego’ (καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου).

Autor Ewangelii mógł inspirować się tradycją targumiczną, która jednoznacznie odnosi wstępowanie i zstępowanie aniołów w celu obserwowania Jakuba nazywanego człowiekiem sprawiedliwym:

TN Rdz 28,12

12 וחלם והא שלם קבע בארעא וראשה מטי עד-צית שמיא והא מלאכיה דילון יתיה מן בייתי דאבוי סלקון למבשרי למלאכיה מרומא למימר אתון חמון לגברא חסידא דאיקונין דידיה קביעא בכורסיה איקרא דהויתון מתחמדין למחמי יתה והא מלאכין מן קדם ייי סלקין ונחתין ומסתכלין בה:

TN Rdz 28,12 Miał tam sen, oto drabina była oparta na ziemi, a jej wierzchołek sięgał wysokości niebios. A oto aniołowie, którzy towarzyszyli mu z domu jego ojca, wznosiły się, aby ogłosić aniołom na górze, mówiąc: „Chodźcie i zobaczcie człowieka sprawiedliwego, którego oblicze jest wyrte na tronie Chwały, który pragniecie zobaczyć”. A oto aniołowie sprzed Pana wstępowały i zstępowały, aby go obserwować.

Znaczącym wydaje się nazwanie „człowiekiem sprawiedliwym” Jakuba, który w późniejszym kontekście (Rdz 32,25) otrzymuje imię Izrael. Może do tego nawiązywać wypowiedź Jezusa Janowego w J 1,47, kiedy kieruje On do Natanaela słowa: ‘*Patrz, to prawdziwy Izraelita, w którym nie ma podstępu*’. Niewidzialne Słowo Pana, które przemawiało do Jakuba (TN Rdz 28,10) aktualnie staje się ciałem w osobie Jezusa i przemawia do Natanaela.

W zapowiedzi Jezusa do Natanaela, że ujrzy niebiosa otwarte i aniołów wstępujących i zstępujących na Syna Człowieczego (J 1,51) można dostrzec doświadczenie Jakuba w Betel zanim Słowo (Memra) stało się ciałem. Doświadczenie wspólnoty Jakuba z Bogiem zostaje w TN Rdz 28,15 wyrażone: „A oto w moim Słowie Ja jestem z tobą i będę cię strzegł...”. W czwartej Ewangelii Jezus wielokrotnie zapewnia swych uczniów, że jest z nimi przez krótki czas swojej ziemskiej obecności (J 7,33; 13,33; 14,9). Po swoim odejściu zapewnia swych uczniów o obecności Parakleta, który pozostanie z nimi na zawsze: J 14,16 „Ja zaś będę prosił Ojca, a innego Parakleta da wam, aby z wami był na zawsze”. „Krótki czas przebywania Jezusa na ziemi”, który opuścił dom Ojca, aby do niego powrócić (J 14,12.28) można porównać do krótkiego czasu przebywania

Jakuba poza domem swojego ojca. Pierwszym motywem opuszczenia przez Jakuba domu ojca była ucieczka przed zemstą swego brata Ezawa, który przez podstęp brata bliźniaka stracił pierworództwo i błogosławieństwo Izaaka (Rdz 27,41-45). Drugim motywem było znalezienie żony w krainie swoich przodków (Rdz 28,1-2). Motywy te można porównać do misji Jezusa, który opuszcza dom Ojca, aby po pierwsze – poślubić swoją oblubienicę, której na imię ludzkość, a po drugie, aby ocalić ją od śmierci i obdarzyć ją życiem wiecznym.

Badania targumiczne umożliwiają lepsze zrozumienie tradycji żydowskich, w kręgu których kształtowały się pisma Nowego Testamentu, w tym mocno zakorzeniona w judaizmie Ewangelia według św. Jana. Przede wszystkim badania te otwierają przestrzeń dialogu pomiędzy judaizmem i chrześcijaństwem, do którego zachęca Kościół po Soborze Watykańskim II. Nauczanie papieży naszych czasów oparte na deklaracji soborowej *Nostra aetate* mocno podkreśla, że chrześcijaństwo i judaizm jako społeczności religijne są ze sobą spokrewnione. Wgłębiając się we własną tajemnicę, Kościół odkrywa więź łączącą go z judaizmem. Nie można w pełni zrozumieć nauki Jezusa Chrystusa oraz przestrzeni narodzin Kościoła bez odniesienia do świata żydowskiego i jego tradycji. Poznawanie i badanie tradycji targumicznych pozwala chrześcijanom na głębsze zrozumienie judaizmu okresu Drugiej Świątyni, w którego łonie rodzi się Kościół.

Znajomość tradycji targumicznych pozwala na lepszą percepcję tekstów Nowego Testamentu, które nieraz dają się lepiej wyjaśnić dzięki tradycjom targumicznym niż dzięki tekstowi masoreckiemu. Pisma chrześcijańskie powstawały w środowisku żydowskim i są głęboko zakorzenione w tradycji Izraela. *Biblia Aramejska* stanowiła swoisty pomost pomiędzy Torą i Ewangelią. Jej treść wykorzystywana w liturgii synagoidalnej stała się ważnym elementem rodzącego się chrześcijaństwa. W Targumach można dostrzec istotny styk pomiędzy judaizmem i chrześcijaństwem. Żydzi i chrześcijanie I w. rozumieeli Biblię w świetle interpretacji egzegetycznych zawartych w Targumach.

Tekst *Targumu Neofiti 1* do Księgi Rodzaju opublikowany po raz pierwszy 46 lat temu wciąż wymaga pogłębionych badań filologicznych, egzegetycznych i teologicznych. Choć teksty targumiczne są późniejsze niż redakcja czwartej Ewangelii, to jednak wiele zachowanych w nich tradycji ma starożytne pochodzenie. Tradycje te przekazywane w sposób systematyczny uczestnikom liturgii synagoidalnej miały niewątpliwy wpływ na kształtowanie treści pism nowotestamentalnych, które mają swoje głębokie zanurzenie w tradycji żydowskiej. W świetle targumów terminologia i teologia Ewangelii Janowej staje się bardziej

zrozumiała i uzyskuje lepszą perspektywę interpretacyjną. Terminy targumiczne używane w liturgii synagoidalnej takie jak: Memra, Ikar, Szekina stają się dla autora czwartej Ewangelii teologicznym narzędziem odniesionym do Jezusa jako Mesjasza i Syna Bożego.